

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ РІВНОВАГА РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ ЛІСУ: УМОВИ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Суска А. А.

1. Вступ

Ліс, як унікальний природний ресурс, крім матеріальної складової (деревини, недеревинна продукція) генерує цілий комплекс нематеріальних благ загальноприродного (природозахисні, природоохоронні, природоутворюючі функції) і соціального характеру (умови для оздоровлення, відпочинку, естетичного і духовного розвитку). Соціально-екологічні блага лісу визначаються як соціально-екологічні корисності та відіграють важливу роль в забезпечення комфортних умов життя і діяльності людини.

Задоволення потреб людини в соціально-екологічних корисностях лісу можливе через формування в загальній системі лісогосподарювання ринку соціально-екологічних послуг, що, в свою чергу, обумовлює необхідність розвитку регуляторів і регуляторних механізмів економіки лісової галузі в напрямку інституціоналізації такої економічної системи.

Головним завданням інституціоналізації соціально-економічних відносин в будь якій галузі економіки є встановлення певних правил поведінки і взаємодії суб'єктів економічних відносин.

Результатом процесу інституціоналізації в умовах становлення в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки може бути формування (розвиток) інститутів, які визначають (встановлюють) правила (норми) і характер взаємодії економічних та соціальних агентів в процесі формування й функціонування економічної системи, зокрема ринку соціально-екологічних послуг, а також мотивують, координують і контролюють їх виконання. Інститути економічної системи, надаючи інституціональні послуги, дозволяють підвищити рівень визначеності зовнішнього середовища, зменшити витрати на пошук і опрацювання інформації, тобто, зменшити витрати на обслуговування процесу передачі прав власності на товар (трансакційні витрати). Виступаючи певним гарантом усунення чи локалізації ризиків товарообігу, інституціональні послуги, в свою чергу, мають вартість, що збільшує загальну витратність господарських процесів. Суб'єкти економічних систем зацікавлені в максимізації прибутку, в тому числі, і через скорочення трансакційних витрат. Це мотивує попит саме на ті інститути, які дозволяють зменшити такі витрати, тобто, економічно ефективні інститути. Інституціональне середовище, в якому формується чи функціонує економічна система, коли за таке брати тільки сукупність формальних інститутів, в даний момент часу можливо вважати сприятливим, якщо попит на інститути задовольняється їх пропозицією. Такий стан ринку інститутів визначається як інституціональна рівновага. Враховуючи те, що інституційне середовище крім формальних інститутів включає неформальні інститути, інституціональну рівновагу більш ґрунтовно потрібно розуміти не тільки у певній відповідності

попиту і пропозиції формальних інститутів, а і у ступені, взаємоузгодженості формальних і неформальних правил поведінки суб'єктів економічної системи, які декларуються формальними та неформальними інститутами. Саме ступінь відповідності формальних та неформальних інститутів визначає величину витрат на усунення можливих протиріч, тобто, можливу динаміку трансакційних витрат, і, відповідно, ефективність економічної системи.

Певним внеском в загальну теорію інституціональної рівноваги можуть бути дослідження інституціональної рівноваги еколого-економічних систем, зокрема ринку соціально-екологічних послуг лісу. Становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу, як нової еколого-економічної системи лісового сектору економіки України, проходить в складному інституціональному середовищі, що несе в собі низку протиріч між економічними інтересами, які, в значній мірі, підтримуються існуючими формальними інститутами, і соціально-екологічними інтересами, на стороні яких виступає більшість неформальних інститутів. Глибина конфлікту між формальною і неформальною складовою інституцій визначає ступінь інституціональної нерівноваги, збільшує величину трансакційних витрат і зменшує ефективність функціонування економічної системи. Складності становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу, в значній мірі, полягають у відсутності стабільних, зрозумілих, більш – менш прийнятних для всіх економічних і соціальних суб'єктів інституціональних рамок. Така ситуація ускладнює координацію їх дій і не дозволяє забезпечити ефективність функціонування економічної системи. Перспективи становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу, в значній мірі, визначаються рішенням проблеми досягнення інституціональної рівноваги як важливої умови загальної економічної рівноваги.

2. Об'єкт дослідження і його технологічний аудит

Твердження того, що інституціональні обмеження визначають можливість економічних суб'єктів і являють собою сполучення формальних та неформальних інститутів, на сьогоднішній день, не викликають ні у кого сумнівів. Цілковито очевидно і те, що ефективність економічної системи, в значній мірі, залежить від інституціональної рівноваги, що в класичній моделі ринку визначається як відповідна узгодженість попиту і пропозиції. Тобто, об'єктом дослідження є стан інституціональної рівноваги економічних систем.

В класичних характеристиках ринку економічна категорія «рівновага» визначається як оптимальний баланс між попитом і пропозицією. Інститути економічної системи генерують відповідний товар – інституціональні послуги – що обслуговують найбільш важливий сегмент ринкових відносин, такий, як передача (набуття) прав власності на товар, який є об'єктом ринку. Обслуговування процесу передачі прав власності вимагає певних витрат (трансакційні витрати), що можуть бути значно зменшені ефективними системами інституціонального забезпечення.

Попит на інституціональні послуги визначається корисністю інститутів, тобто, здатністю інститутів максимально зменшити трансакційні витрати, пропозиція на інституціональному ринку формується в залежності від витратності процесу формування (введення) того чи іншого інституту (інституціональні

трансакції). Найбільш ефективним інституціональним станом для економічної системи є стан інституціональної рівноваги, який задовольняє інтереси суб'єктів ринку на прийнятному рівні витрат за інституціональні послуги. Особливості набуття стану інституціональної рівноваги еколого-економічними системами, зокрема ринком соціально-екологічних послуг лісу, полягає в тому, що в інституціональному середовищі таких систем значну частку займають неформальні інститути – як правила, традиції, звичаї, що з далеких історичних часів регулюють відносини між людиною і природою. Неформальні інститути можуть як мотивувати процеси формалізації відносин між суб'єктами ринку, так і чинити їм певний опір. Тому для еколого-економічних систем відповідність попиту і пропозиції формальних інститутів є бажаною, але не достатньою умовою інституційної рівноваги. Стан інституціональної рівноваги еколого-економічних систем, в більшій мірі, формується при певному балансі формальних і неформальних правил поведінки суб'єктів економічної системи.

3. Мета і завдання досліджень

Метою наукового дослідження є визначення і обґрунтування економічних умов та стратегій розвитку системи інституціонального забезпечення ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги.

Для досягнення поставленої мети сформовані наступні завдання:

- дослідити можливі інституціональні стани ринку соціально-екологічних послуг лісу;
- провести аналіз можливих причин і факторів, які формують певне інституціональне середовище економічної системи;
- визначити основні напрямки трансформації інституційного середовища ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги;
- визначити необхідні економічні умови розвитку інституціонального середовища до стану інституціональної рівноваги, пропонувати та обґрунтувати стратегії розвитку інституціонального середовища.

4. Дослідження можливих рішень проблеми

Формування ринку соціально-екологічних послуг лісу, як чогось нового, що може викликати зміни старих устоїв ведення господарювання в лісовому секторі економіки, викликає значний опір тих, кому вигідні старі порядки. Відношення до лісових ресурсів, в першу чергу до його соціально-екологічної складової, як до загальнонародного безкоштовного блага, стало, однією із причиною функціонування нелегальної, тіньової економіки, яка свідомо, з вигодою тільки для себе, а не для суспільства в цілому, встановила неформальні правила, неформальні інститути, які наближаються до норми поведінки значної кількості економічних суб'єктів. Ринок соціально-екологічних послуг лісу, може ефективно функціонувати на благо всього народу тільки за умов відбору ефективних інститутів (загальних правил поведінки), які можуть забезпечити задоволення потреб суспільства, природи і економіки в соціально-екологічних корисностях лісу. Інституціональна система може давати певний економічний ефект за умов інституціональної рівноваги. Процес формування економічно ефективною інституціональною системою – це процес постійних змін, відбору ін-

ститутів, які можуть бути адаптовані до швидкоплинного зовнішнього середовища, що і є реальним змістом інституціональної рівноваги.

Існує значна кількість досліджень щодо рішення проблеми набуття економічною системою стану інституціональної рівноваги.

Більшість науковців вважає, що інституційна рівновага – це такий стан, при якому, за даним співвідношенням сил гравців і даному наборі контрактних відносин, що формують економічний обмін, не один з гравців не вважає для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію домовленостей [1].

Таке визначення дозволяє вважати інституціональну рівновагу, як динамічний стан, який може і повинен розвиватися в залежності від еволюції інтересів економічних суб'єктів і в ході конкурентної боротьби, яка дозволяє витіснити неефективні інститути.

В той же час, стверджується, що в історії є багато прикладів довгої (в тому числі і вікової) стагнації економіки в наслідок недосконалих інститутів [2].

Тобто, інституціональні зміни можуть зустрічати певний опір по причині небажання економічних суб'єктів брати на себе додаткові трансформаційні витрати, які супроводжують такі зміни, або небажання деяких з них втрачати часткові особисті переваги, які дає їм дана інституціональна ситуація.

В роботах американського науковця визначається, що еволюційний підхід до інституціональних змін більше прийнятний до неформальних інститутів. Розвиток формальних інститутів і механізмів їх закріплення, в значній мірі, проходить шляхом втручання держави [3].

В дослідженнях інституціональні зміни визначаються як інституціональні трансакції, що являють собою необхідні дії, які спрямовані на формування нових інституціональних рамок [4].

Стверджується, що базовим рівнем інституціональної системи є неформальні інститути, які, в більшості випадків є екзогенною величиною. В той же час, попит економічних суб'єктів можуть задовольнятися формальними інститутами, введення яких може викликати зміни неформальних інститутів [5].

Результатом інституціональних змін є набуття економічною системою стану інституціональної рівноваги. Про те інституціональні зміни, в більшості ситуацій, викликають значний опір, це приводить до того, що такий процес не може бути здійснено миттєво. Інституціональні трансакції, як правило проходять дискретно, за умов набуття певних економічних і соціальних умов [6].

Опір інституціональним змінам може бути як з боку неформальних так і з боку формальних інститутів, що, у кожному із випадків, значно збільшує витрати на інституціональні зміни і гальмує процес [7].

Визначається, що інституціональний ринок може набути стану інституціональної рівноваги тільки у випадку, коли величина попиту на інституціональні послуги дорівнює величині їх пропозицій [8].

Але відомо і таке, що в багатьох наукових дослідженнях, які стосуються інституціональної економіки і інституціональної рівноваги, визначається, що інституційна рівновага, як відповідність попиту і пропозиції на інститути, можливо застосовувати тільки для формальних інститутів, формального інституційного середовища. В реальній ситуації значна частина дій економічних агентів визначається неформальними правилами, неформальними інститутами, які,

часто, існують, або виникають не залежно від формального середовища і, в багатьох випадках, мотивують розвиток всієї інституціональної системи. Це дає підставу визначити те, що інституціональна рівновага – це такий стан, коли ринок формальних інститутів знаходиться в рівновазі і відсутні суттєві протиріччя між формальними і неформальними інститутами [9].

За дослідження відомого американського соціолога, значна частина конфліктів, які виникають між економічними агентами при укладенні комерційних контрактів, пов'язані з відсутністю єдиного, зрозумілого і, певним чином, задовольняючого більшу частину суб'єктів алгоритму дій при передачі прав власності на товар. Деякі суб'єкти економічної системи вважають більш доцільним вирішувати конфлікти в приватному порядку, не звертаючись до формальних процедур і тим більш витратити ресурси на удосконалення цих процедур [10].

Процес формування і розвитку системи інституціонального забезпечення ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги, як нової для лісового сектору економіки України еколого-економічної системи, має певні особливості, які полягають в значному опорі неформальних інститутів процесу капіталізації соціально екологічних благ лісу, як загальнонародного, до цього часу, безкоштовного блага і глибокому укоріненні старих, пострадянських правил та норм (формальних інститутів) регулювання економічних процесів. Це визначає необхідність і актуальність дослідження проблеми інституціональної рівноваги еколого-економічних систем., зокрема ринку соціально-екологічних послуг лісу.

В розумінні інституційної рівноваги, як відсутності протиріч між неформальними і формальними правилами дій, можливі декілька станів інституційної нерівноваги, що вимагають певних стратегій розвитку інституційного середовища до набуття ним стану інституційної рівноваги.

Найбільш типова ситуація інституціональної нерівноваги на ринку соціально-екологічних послуг лісу є такою, коли введення нових формальних інститутів, тобто, розвиток стану інституціонального середовища до положення інституціональної рівноваги зустрічає сильний опір з боку неформальних (ситуація опору розвитку неформальними інститутами (C_{ORNF})). Це обумовлено глибоким укоріненням в суспільстві неформальних норм поведінки відносно лісу. Здебільшого це стосується того, що у свідомості значної частини суспільства панує впевненість, що соціально-екологічні корисності лісу це безкоштовні дари природи та введення певних формальних рамок, в тому числі і капіталізація соціально-екологічних корисностей лісу, шляхом становлення, може привести до певного економічного дисбалансу, коли одні будуть платити за такий товар, а інші використовувати такі блага безкоштовно. За значної глибини таких протиріч досягти інституціональної рівноваги шляхом революційного введення державою формальних правил неможливо. Стратегія досягнення інституціональної рівноваги в такій ситуації повинна базуватися на принципі еволюційного пристосування формальних інститутів до існуючих неформальних обмежень. Важливим економічним аргументом переведення неформальних обмежень буде те, що з введенням формальних норм може дати економічним агентам більші вигоди, за рахунок зниження трансакційних витрат (ΔTV) ніж витрати, які пов'язані з введенням і використанням формальних правил. Економі-

чні агенти які зацікавлені в тому чи іншому інституті, повинні сплатити певні кошти за формування цього інституту (за пропозицію цього інституту органами державної влади чи галузевих органів управління) ($\tilde{N}_o$), а також бути готовими сплачувати за використання цього інституту (підготовка персоналу, звітність за використання інституту тощо) ($\tilde{N}_a$). Тобто, загальна ціна розвитку чи становлення нового інституту (P) може складати:

$$D = \tilde{N}_o + \tilde{N}_a. \quad (1)$$

Економічно обґрунтованою умовою такого процесу є:

$$\Delta \hat{A} \geq D. \quad (2)$$

Інша ситуація (ситуація опору розвитку формальними інститутами (C_{ORF}) інституціональної нерівноваги може генеруватися тим, що формальні інститути не змінюються при зміні неформальних інститутів. Для соціально-екологічної складової лісових ресурсів це найбільш характерна ситуація сьогодення. Значна деформація потреб суспільства в лісових благах екологічного характеру потребує зміну багатьох законів в плані політичного і правового підтримання концепції сталого природокористування. В той же час, нерозуміння бізнесом перспектив капіталізації соціально-екологічних корисностей, а в більшості випадків, страх перед ризиками такого нового інноваційного прориву в економіці лісового господарства є причиною політичного лобювання введення нових норм в лісовому секторі економіки на державному рівні. Негативними наслідками ситуації, коли для встановлення інституціональної рівноваги не має політичної волі щодо трансформації інститутів може бути виникнення тіньових неформальних інститутів на контрактному рівні. Тіньові неформальні інститути можуть задовольнити попит в регуляторах контрактних процесів при капіталізації соціально-екологічних послуг, але приведуть до зменшення податкової бази, по причині виникнення тіньової економіки.

Інституціональна рівновага в такій ситуації може визначатися як:

$$D_{ORF} = S_{IF} + S_{INT}, \quad (3)$$

де $D_{i,ORF}$ – попит на інститути в ситуації опору розвитку формальних інститутів;

S_{IF} – пропозиції формальних інститутів;

S_{INT} – пропозиції неформальних тіньових інститутів.

Економічна ефективність такої інституціональної рівноваги може бути визначена як:

$$E_{C_{ORF}} = \Delta TB_{IF} + (\Delta TB_{INT} - P_Z), \quad (4)$$

де $\Delta\hat{O}\hat{A}_{IF}$ – величина економії трансакційних витрат за рахунок використання послуг формального сектору інституціонального середовища;

ΔTB_{INT} – величина економії трансакційних витрат за рахунок використання послуг неформального тіньового сектору інституціонального середовища;

P_Z – ціна ризику штрафних санкцій.

Стратегія виведення такої ситуації на рівень інституціональної рівноваги полягає у введення в інституційне середовище ефективних координаційних інститутів, які повинні формувати середовище коли вигоди від тіньових неформальних інститутів будуть менші ніж величина можливих штрафних санкцій, тобто, економічно обґрунтованою умовою розвитку є:

$$D_Z \geq \Delta\hat{O}\hat{A}_{INT}. \quad (5)$$

Для такої економічних систем, як ринок соціально-екологічних послуг лісу, яка тільки формується в лісовому секторі економіки України, в значній мірі, характерний такий вид інституціональної нерівноваги, коли набуття інституціональної рівноваги проходить шляхом адекватного розвитку формальних і неформальних інститутів (ситуація адекватного розвитку формальних і неформальних інститутів ($\tilde{N}_{ARFN}$)). Економічні агенти зацікавлені в тому, щоб неформальні правила, які довели свою ефективність в регулюванні відносин при використанні лісових ресурсів протягом тривалого часу, набували форми формальних. Економічною умовою реалізації такого процесу є порівняння економічних вигід, які дає така трансформація (EB_{FFI}), і витрат щодо надання неформальним правилам формального статусу (інституціональні трансакції або витрати на формування формальних інститутів(TB_{FFI})). Тобто економічно необхідною умовою цього процесу є:

$$EB_{FFI} \geq TB_{FFI}. \quad (6)$$

Стратегія реалізації такого процесу повинна полягати у зміні сприйняття економічними і соціальними агентами ринку соціально-екологічних послуг лісу відносних вигод та витрат таких інституціональних трансакцій (вибору економічно доцільних альтернатив). Такі зміни потребують певного часу і, як правило, є реакцією на таке негативне явище, як погіршення стабільності чи безпечності контрактної діяльності у зв'язку з недостатністю формальних координаційних інститутів.

В перспективі, при реалізації концептуальних основ становлення і функціонування ринку соціально-екологічних послуг лісу, можливий такий стан, коли між формальними та неформальними інститутами встановлена певна інституціональна рівновага, тобто, певний час, формальні і неформальні інститути не змінюються (ситуація інституціональної рівноваги, інституціонального балансу ($\tilde{N}_A$)). Економічною умовою такого стану є те, що інституціональні трансакції потребують більше витрат, ніж ті вигоди, які можуть отримувати економічні агенти від інституціонального розвитку, тобто:

$$TB_{FFI} \geq EB_{FFI} \cdot \quad (7)$$

Потрібно розуміти, що такий стан інституціональної рівноваги в умовах швидкоплинного зовнішнього середовища досить гіпотетичний, але можливі реалії такої ситуації вимагають стратегію стабілізації, яка полягає у взаємних компромісах при вирішенні питань при укладенні і реалізації контрактів.

5. Методи дослідження

Дослідження можливих інституціональних станів ринку соціально-екологічних послуг лісу проводилося з використанням наступних методів:

ретроспективний – досліджувалися історичні традиції відношення людей до лісу, як природного ресурсу (неформальні інститути);

узагальнення – досліджувалися перспективи екологізації існуючих інститутів лісогосподарювання (формальні інститути);

порівняння – досліджувалися можливості використання досвіду капіталізації соціально-екологічних благ лісу в провідних країнах Євросоюзу.

Дослідження економічних умов розвитку інститутів проводилось з використанням наступних методів:

економічного аналізу – порівняння економічних вигід і економічних втрат при знаходженні економічної системи в тому чи іншому інституціональному стані;

прогнозування – дослідження можливих втрат на здійснення інституціональних трансакцій.

Вибір можливих стратегій досягання інституціональної рівноваги проводилося з використанням наступних методів:

SWOT-аналіз – дослідження можливостей зовнішнього середовища щодо генерування інститутів;

маркетинговий аналіз – дослідження процесів формування попиту на інститути;

порівняння – вибір альтернативних стратегій.

6. Результати дослідження

Проведені дослідження визначають і обґрунтовують організаційні і економічні умови можливих станів інституціонального середовища ринку соціально-екологічних послуг лісу. Вихідними даними для визначення існуючого стану інституційного середовища є рівень відповідності формальних обмежень і неформальних принципів взаємодії суб'єктів ринку соціально-екологічних послуг лісу (організаційні умови). Економічна ситуація станів інституціонального середовища економічної системи визначається величиною трансакційних витрат (TB), що оцінюються через вартість процесів обслуговування товарообігу (економічні умови).

Результати дослідження дозволяють визначити основні фактори, які формують економічні умови розвитку інституційного середовища до стану інституційної рівноваги такі як: динаміка трансакційних витрат ($\Delta \hat{A}$), вартість (ціна) формування нових формальних інститутів (P), величина можливих штрафних санкцій (P_z), економічні вигоди застосування формальних інститутів (EB_{FFI}) та інші. Саме ці фактори, рівень їх впливу на інституційне середовище і можлива

динаміка розвитку є вихідними даними для вибору стратегії дій суб'єктів економічної щодо набуття стану інституціональної рівноваги (рис. 1).

ТОЛЬКО ДЛЯ ЧТЕННЯ

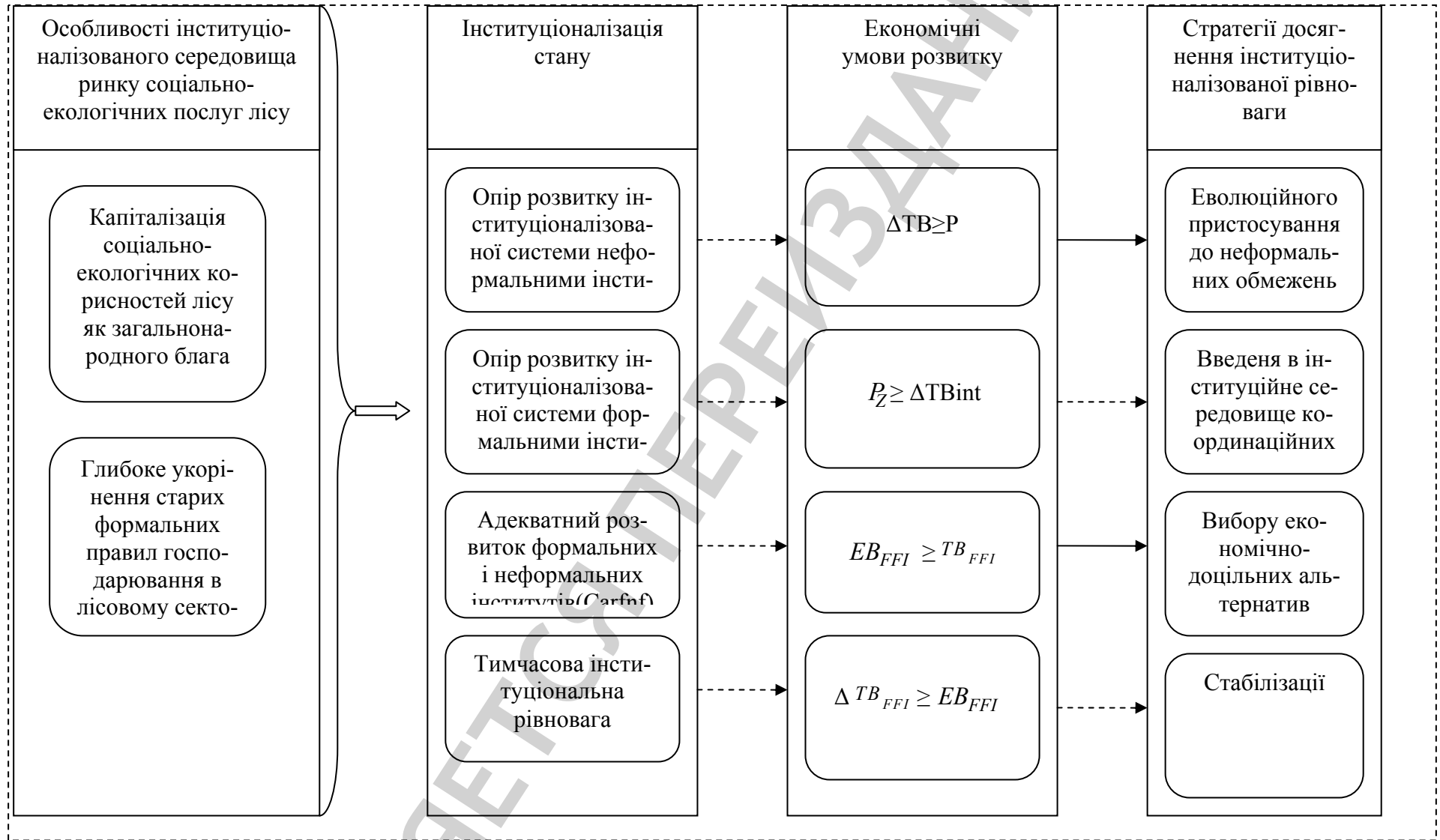

Рис. 1 – Особливості інституціонального середовища, можливі інституціональні стани ринку соціально-екологічних послуг лісу, економічні умови та стратегії досягнення інституціональної рівноваги

Узагальнення результатів досліджень дозволяють ініціаторам інноваційних змін в структурі лісової галузі економіки України – капіталізація соціально-екологічних користностей лісу – набути впевненості в тому, що незважаючи на опір тих, кому вигідні старі устої управління лісовим господарством і невпевненість в успіху тих, кому вигідні нові порядки, є науково обґрунтовані економічні умови і стратегії дій, які ведуть інститути ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги, як важливого фактору ефективності функціонування нової еколого-економічної системи.

7. SWOT- аналіз результатів проведених досліджень

Strengths Сильні сторони – досягнення стану інституціональної рівноваги, за визначеними в дослідженнях економічними умовами і стратегіями дій, дозволить зменшити транзакційні витрати (зменшити собівартість процесів обслуговування товарообігу) і, відповідно, збільшити загальну ефективність економічної системи;

Weaknesses Слабі сторони – вартість інституціональних транзакцій (витрати на формування і функціонування нових формальних інститутів), які здатні забезпечити стан інституціональної рівноваги, можуть перевищувати економічний ефект, які можуть генерувати такі інститути;

Opportunities Можливості – перспективи створення ефективних регуляторів функціонування ринку соціально-екологічних послуг лісу, що дозволить зменшити ризики і залучити значні інвестиції в процеси капіталізації соціально-екологічних ресурсів лісу.

Threats Загрози – негативи може нести диспропорція платежів за споживання соціально-екологічних послуг лісу одні вимушені будуть їх сплачувати відповідно до встановлених правил, а інші використовувати безкоштовно тому, що не можливо надавати такі послуги цілеспрямовано.

8. Висновки

В результаті проведених досліджень:

1. Визначено і обґрунтовано можливі стани інституційної нерівноваги, як рівень протиріч між формальними і неформальними інститутами системи інституціонального забезпечення ринку соціально-екологічних послуг лісу, як нової еколого-економічної системи лісового сектору економіки України.

2. Наведені основні фактори, які формують інституціональне середовище еколого-економічної системи і їх вплив на інституціональне середовища та динаміку його розвитку до стану інституціональної рівноваги.

3. Розкриті економічні умови, які є визначають можливості трансформації інституційного середовища ринку соціально-екологічних послуг лісу до стану інституціональної рівноваги.

4. Запропоновані стратегії поведінки суб'єктів еколого-економічної системи щодо формування економічних умов досягнення інституціональної рівноваги ринку соціально-екологічних послуг лісу.

Літаратура

1. Nort, D. Instituty, institutsional'nye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki [Text] / D. Nort. – Moscow: Nachala, 1997. – 412 p.
2. Nort, D. Institutsional'nye izmeneniia, ramki analiza [Text] / D. Nort // Voprosy ekonomiki. – 1997. – № 3. – P. 6–17.
3. Axelrod, R. An Evolutionary Approach to Norms [Text] / R. Axelrod // American Political Science Review. – 1986. – Vol. 80, № 04. – P. 1095–1111. doi:[10.1017/s0003055400185016](https://doi.org/10.1017/s0003055400185016)
4. Bromley, D. W. Economic Interests and Institutions: The Conceptual Foundations of Public Policy [Text] / D. W. Bromley. – New York. Basil Blackwell, 1989. – 274 p.
5. Williamson, O. E. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead [Text] / O. E. Williamson // Journal of Economic Literature. – 2000. – Vol. 38, № 3. – P. 595–613. doi:[10.1257/jel.38.3.595](https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595)
6. Heiner, R. The Origin of Predictable Behavior [Text] / R. Heiner // American Economic Review. – 1983. – Vol. 73, № 4. – P. 560–595.
7. Arthur, B. Competing Technologies Increasing Returns and Lock – In by Historical Events [Text] / B. Arthur // The Economic Journal. – 1989. – Vol. 99, № 394. – P. 116–131. doi:[10.2307/2234208](https://doi.org/10.2307/2234208)
8. Tambovtsev, V. Institutsional'noe ravnovesie kak mehanizm institutsional'nyh izmenenii [Text] / V. Tambovtsev // Obshchestvennye nauki i sovremennost'. – 2000. – № 5. – P. 25–38.
9. Valevich, Yu. Rynok institutov i usloviia ego ravnovesiia [Text] / Yu. Valevich. – Minsk: BGU, 2014. – 312 p.
10. Macouley, S. Non-Contractual Relations in Business: A Preliminary Study [Text] / S. Macouley // American Sociological Review. – 1963. – Vol. 28, № 1. – P. 55–67. doi:[10.2307/2090458](https://doi.org/10.2307/2090458)